

Şəhidlər xiyabanına çatanda bərk tövsüydü. Daha kirdarı qalmamışdı. Belini düz tuta bilmir, dikəltmə də, yenə əyilir, ayaqlarını sürüyə-sürüyə yeriyirdi. Pillələri ağır-ağır qalxıb nəfəsini dərmək üçün bir az dayandı. Bir ağac boyu qalxmış günəşin şəfəqləri üzünə düşür, gözlərini qamaşdırır, dənizdən əsən sərin meh yaxasından içəri dolub arıq bədənini üşüdüdü. Ağaclarda quşlar şövlə oxuyurdu. Bu, onu lap kövrəltirdi, dodaqaltı: "Yazıq balam", - deyib yoluna davam etdi. Oğlundan sonra aldığı nəfəs də təndir istisi kimi içini qovurur, içdiyi suya, yediyinə, baxdığı hər şeyə həsəd aparır, acığı tutur, qəzəblənirdi. Əvvəldən söz vermişdi: səbrlə ağlayacaqdı. Buradan qayıdanda bir az yüngülləşsə də, hikkə ilə bərkdən ağlayanda heydən düşür, yeriməyə təqəti heç qalmırdı. Qızları ilə gələndə bir qədər təskin olur, kimsəsizliyini unudurdu.

Qıpqırmızı çələnglərlə, qərəfillərlə, bayraqlarla bəzədilmiş təzə qəbirlərin birinin yanında diz üstə çökdü. Bir an sonra dikələrk başdaşını qucaqladı. Başdaşından baxan çox gənc, gülümsər baxışlı, əsgər formalı, cüssəli və gözəl bir oğlanın şəklinə üzünü söykəyib gözlərini yumdu. Soyuq daş ürəyinə axan bir sərinlik gətirdi. Gözünün yaşı yanaqları aşağı süzülür, saqqalından axıb yaxasına tökülürdü. Bir azdan belə dayanmağa heyi olmadığı üçün dizlərini qəbir daşının yanında qatlayıb iki əllərini və alnını sinə daşının üstə qoyaraq səcdəyə getdi. Çiyinlərinin əsməyindən için-için ağladığı bilinirdi. Sonra dikəlib qollarını açaraq sanki kimisə qucaqlamaq, bərk basmaq istədi. Arıq, skeleti çıxmış sinəsində çarpazladığı qollarının arası boş qaldı. Bomboş...Havanı qucaqlamaq olmur. O tərəf, bu tərəfə baxıb kiminsə olub-olmadığını bilmək istədi. Hələ ki heç kim yox idi. Özünü saxlaya bilmədi, hönkürtü ilə içindən çıxan fəryad səsi az qala qulaqlarını batırdı. Yerini rahatlayıb kürəyini başdaşının kənarına söykədi. İyirmi gündü ki, gəlmirdi qəbir üstünə. Gələ bilmirdi. Həm üç avtobus dəyişmək, həm də uzaq yolu gəlmək... Ürəyi də sözünə baxmır, sinəsində ovuc içində çırpınan quş kimi pırlıdayırdı. Bilirdi ki, ömrünün sonuna az qalıb, lap az... Nəfəsini dərib için-için sızıldadı, yenə ağladı. Lap körpəlikdən indiyə qədər oğlunun bütün həyatı gözü önündən film kimi keçirdi. Birdən qışqırtı səsi eşidib yana döndü. Arada burda rastlaşdığı qadın idi. Oğlunun qəbri üstünə gəlmişdi. Uşaqları qonşu idi - qəbir qonşusu. Heç vaxt danışmaq, baxışları ilə salamlaşmaq, hər kəs öz dərdinə ağlayıb gedərdi. İndi qadın da tək gəlmişdi. Bir az ağlaşdı sakitləşdilər.

-A bacı, niyə təksən? Həmişə yanında adam olurdu axı.

- Nə bilim. Gəlin tək qoymurdu, mənənlən gəlirdi. O işliyə. Bazar gününü gözləyə bilmədim. Dözəmədim..Dolmuşdum..

-Allah rəhmət eləsin. Bizə yaman dağ qoyub getdilər, sağ olmuşlar, - deydi sözünə də qəribə gəldi, yenə kövrəldi, - Sağ olmuşlar.. Hanı sağ olmuşlar, hanı?

-Yaxşı, qardaş, dilimiz öyrəşib, sözdü də, deyirik.. Anası yoxdu? Niyə tək gəlsən həmişə?

-Anası bəxtəvər bundan sonra yaşamadı. Getdi. Yazıq xəstəydi. Yataq xəstəsi. İflə. Neçə illərdi..Çox qulluq elədim, sağalmadı. Uşağdan sonra onca gün yaşadı. Onca gün..

-Allah rəhmət eləsin. Yenə qalsaydı, dərd ortağı olardı. Tək çətin olar sənə.

- Dərd ortağılıq bir şey qalmamışdı bədbəxtədə. Dinmirdi, danışmırdı. Sənin də, deyəsən, yoldaşın yoxdur,- deyib sonra üzrxahlıq etməyə başladı, - bağışla, bacı, namünasib söz dedim.

-Namünasib niyə olur? Yoxdur. Çoxdan rəhmətə gedib. Doxsan üçüncü ildə müharibədə həlak oldu. Bu uşağı, qardaşını nə zülmə saxlayıb böyütmüşdüm.

-Allah rəhmət eləsin. Bir başa iki yumruq. Düşməni Allah yox eləsin. Camaatı yaman günə qoydular. Hərə bir cür çəkir.

Qadın dərdindən ah çəkib:
-Hə, çəkir, - deyib sonra, - haradan-san?- deyər soruşdu.

-O xaraba qalmış yerdən - Qarabağdanam.

-Yenə bu günə şükür. Alındı.. Heç olmasa ürəyimizə bir az su səpildi. Bil-dik, uşaqlarımız havayı ölmədi. Bunların qeyrətinə qurban olum. Böyük təskinlikdir. Millət bunlarla fəxr eliyir, qarşılarında baş əyir.

Danıxdıqları müddətdə kişi bir dəfə də başını qaldıraraq qadının üzünə baxmamışdı. İndi gözlərini qıyıb həmsöhbətinə ani nəzər saldı, yerə baxaraq köksünü ötürüb:

-O tərəfi də var..Yaxşıdır. Ancaq mən balamı istiyirəm. Dözə bilmirəm. Ürəyim göynüyür. Kürəklərim alışı. Tək oğlumdu. Kəllədə bir göz. Bütün ümidimiz ona idi. Bu da belə. Bizimki əvvəldən elə pis gətirdi, - dedi, - rayonda yoxsulluq, çətinlik.. Təzə-təzə gün görmək istiyirdik ki, lənətlilər davanı başladılar. Çıxıb gəldik bura. Yer yox, yurd yox, pul yox. Üç uşaq, bir də ikimiz...Köhnə, uçuq-sökük yataqxanada güclə bir otaq tapdıq. Sığındıq ora. Nə zülmə qızlarımı, bu uşağı saxladım. Arvadın da bir simsarı yoxdu. O

qüvvət vermişdi. Bir dəfə də olsun qulluğunu yubatmadım, ötürmədim. Günahlarımı yudum. Dedim, bəlkə, Allah maa cəza verdi onu döydüyümə görə. Ancaq sonra fikirləşdim ki, maa cəza verir, özümü eliyəydi xəstə, bu yazığın nə günahı vardı ki? Camaat yaman hörmət eliyirdi. Deyirdilər, savabını, o dünyanı qazanmışan. Taa bilmirdilər ki, ona qulluq elədikcə ürəyim sakitləşir, günahlarımı yuyuram. Dinib danışmırdı. Lakin bilirdim ki, şüuru var. Bir az var. Bu uşağı görəndə gözündə ayrı cür baxış əmələ gəlirdi. Dəyişirdi yazıq. Sifəti açılırdı. Uşaq ayrı cür uşağıydı. Təpərlə. Qoçaq..İnistut oxumadı. Əsgərlikdən gələndən sonra qatır kimi işlədi. Biləyində fir əmələ gəlmişdi. Pul yığıdı, şəhərdən kənar, uzaq yerdə torpaq aldı. Köməkləşdik, ikicə otaq tikə bildik. Yaman söyünürdü dədəsi ölmüş. Deyirdi, dədə, o yataqxanadan, camaatla bir ubornuya getməkdən, eyni hamamda çimməkdən canımız qurtaracaq. Təzəcə yığışmışdıq o evə. İstəkli də vardı. Yaşı keçirdi. Elə bu arada toy eləmək istiyirdim. Dedim, gəlin gələr, evin qalanını da yavaş-yavaş tikərik. Çox söyünürdüm. Çox. Həm də qorxurdum elə bil. Ürəyimə dammışdı ki, bizə söyünmək düşmür. Elə də oldu. Allaha neyləmişdik axı? Nə namardıq eləmişdik? Qaldım o evdə bayquş kimi tək.

Qadın yaylığının altından çıxan ağ saçlarını səliqəyə salıb qəbrin üstündə yerini dəyişərək rahatladı. Sonra :

hekayə

VƏSİYYƏT

yazıq tamam yetim idi. Bibisi saxlıyab böyütmüşdü. Əsgərliyə gedəndə sözünü, razılığını alıb getdim. Gəlib evləndim. Xasiyyətim pis idi. Yazığa gün vermirdim. Cırtdaqoz adam necə olar? Sözü mü çevirə bilməzdi. Döyürdüm. Elə bil Allah məni qarğımışdı. O qədər xətrini istiyirdim, ancaq içən kimi hirs-hikkəmi onun üstünə töküürdüm. O yazıqdan nəyin hayıfını çıxırdım, özüm də bilmirdim. Adımı dəli Tahar qoymuşdu. Gözüməndən iraq vaxtı deyirdi. Hərdən qulağım çalır. Üzbəsurat deyəmməzdi. Bura gələndən sonra elə bil qollarım düşdü yanıma. Yazığım gəlirdi. Yataqxanada yaşamaq zülmüdü.. Bir otaq..Bakının istisi. Yoxsulluq...İrəlilər hökumətin verdiyi çörək pulu gündəlik çörəyə ancaq çatırdı. Birtəhər böyüdülər. Qızları verdim ərə. Öz qohumumzdu ikisi də. Yeznələri deyirəm. Hə, baxırlar arvad-uşaqlarına. Ancaq uşaqları zəifdir. Hörumçəkdən can umurlar. Dünyaya düşəndən iyənə-dərmandadırlar. Həkimlər deyir, qohumluqandır. Nə bilim əşsi, qavaxlar da çox adam qohumla evlənirdi. Bə o vaxt uşaqlar niyə xəstə olmurdu? Mən öz dərdimi - arvadın xəstə olmağını deyirəm - ancaq çəkirdim, qızlarınkı da bir tərəfdən. Nəvənin xəstə olmağını yamandır. Nə isə, Allahın işlərinin qavağına kim əl aparır ki? Arvad iflic olandan sonra bir adamı yaxına qoymadım. Dedim, uzaq durun, hər qulluğunu özüm eliyəcəm. Hər səhər duran kimi paltarını geyindirib üzünü yudum, saçını daradım, yeməyini yedirtdim. Bir dəfə də olsun hamamını gecikdirmədim. "Obşi" hamamı idi. Yataqxanayı bilirsiz də. Qucağıma alıb aparır, yerə adyal sərib üstündə çimirdirdim. Mələfəyə büküb otağa gətirirdim. Arıqca bir şeydi. Amma bilirsən də, insan sümüyü ağır olur. Özümün də elə canım-cəsədim yoxdur. Lakin elə bil Allah mənə güc-

-Qardaş, - dedi, - Allah səbir versin sənə. Hansımız asan saxladığı ki balalarımızı? Adımız nefit ölkəsidir, günümüz neftimizdən qara. Mənimki o vaxt getdi, həlak oldu. Məndən on yaş böyük idi, qırx yaş vardı yazığın, mənim otuz. Nə çətinliklə burada özümü zəhmətə yurduya qurmuşduq. Yuxu kimi gəlir. Nə zillətlər çəkdim. Gəlin xeylağı, ər yox... Yeyin yeriyirsən, deyirlər, dəlidir. Yavaş yeriyirsən, deyirlər, ölüdür. Qohum-qardaş da yaxın durmur. Əvvəl əl tuturdular arada. Sonra onlar da bezikdi. Hərdən hökumət adamları gəlirdi. Veriliş üçün çəkirdilər. Yardım - zad da olurdu. Amma o paylar qarın doyurmur ee.. Bir dəfə bir qohum kişinin şəhidlik sənədlərini istədi ki, sizə yardım yazdıracam. Sonra gəldi ki, mümkün olmadı. Xeyli keçmişdi üstündən. Eşitdim ki, adımıza neçə yerdə yardım yazdırıb, özü alır. Özünün də çoxlu dükanı, vəzifədə oğlanları vardı. Məlumat verdim həmin yerlərə, onun yardımını kəsildilər, amma mənə- özümə vermədilər, get-gələ saldırlar. Bezikdim, əl çəkdim. O adam da mənimlə düşmən oldu. Kitabxanada işliyirdim. Ayda beş-altı şirvan maaş alırdım. Onunla yaşamaq olardı? İşdən çıxdım. Bir qohumun restoranında qab yudum. Hər axşam evə yemək gətirirdim. Uşaqlar sevinirdilər. Hərdən yeməyin içindən dişlənmiş ət tikələri çıxırdı. Dəli olurdum. "Gör şəhid balası kimlərin arığı ilə böyüyür?" - deyirdim. Sonra dedilər, şəhid ailələrinə dükən açmaq asandır. Kişinin şəhidlik sənədlərini təqdim elədim. Nə zillətlə balaca bir dükən açdım. Uşaqlar da kömək eliyirdi. Bir az tükümüz duruldu. Oxumuşdu bu balam. İnistut bitirmişdi. İşliyirdi. Ürəyim dağa dönürdü. Şükür eliyirdim ki, balalarım yekəldi. İşliyirlər, əziyyətdən qurtardım. Daha rahat olaram. Har-

daa?.. Əşsi, nə isə.. Dərdim çözüldü yenə... Dava başlayanda, düzü, ana ürəyidir, qorxurdum. Dedim, sənin iki balan var, bala, getmə. Dədən getdi, həlak oldu, yetimliyən nə demək olduğunu bilirsən. Barı balaların yetim böyüməsən. Dedi, ana, bu günü nə vaxtdı, gözlüyürdüm. Gedəcəm. Qabağıma durma. Varlıların, vəzifəliyənin uşaqları onsuz da getmiyəcək. Torpağı kim alsın? Namus-qeyrət işidir. Otuz ildir, torpağımızda düşmən gəzir, qalmış qımızdan kəsilə-kəsilə. Tay-tuşlarım hamısı qalxıb ayağa. Camaat adam tapır, az qalır rüsvət versin cəbhəyə getməkdən ötrü, mən qalacam kənarında? Həm torpağı, həm də atamın intiqamını alacam. Getməliyəm. Nə isə, getdi. İyirmicə gün çəkdi.. İyirmi gün.. Həlak oldu..Dostları, yoldaşları elə danışılar, elə tərifliyələr iyidliyini, heyran qalırəm. Qürur duyuram, yaman qürurlanıram. Fəxr eliyirəm. Ancaq bunlar ürəyimi sakitləşdirmir. Ana üçün balanın nə demək olduğunu analar bilər. Balam qəbirdə yatır, mən yaşıyıram, - deyəndə qadın yenə ağladı, dərdindən ah çəkib davam etdi, - İnnən belə nə yaşamaq? İki körpə uşağı var. Onlardan ötrü gərək çapalayam.

Kişi arada bir öskürür, nəfəs aldıcə qıxıldayan sinəsini arıtlayırdı.

-Hə, bacı, sənin də heç günün gün olmayıb. Bizimki arada kəndi soruşardı. Evimizi, həyəti, qohum-qonşuları soruşardı. Çox şey yadında deyildi. Bura gələndə bir qırıq uşaq idi axı. Bu, qızlardan sonra doğulub. Müharibə başlayanda iyid balam tamam dəyişdi. Dünyanı unutdu. Ayaqları yerə dəymirdi. Sümüyü oynağa gedirdi savaşımaqdan ötrü. Davada gedib o yerləri gördü. Kəndi, evimizi tapdı. Yaman fərəhlənirdi. Deyirdi, dədə, köçüb gələrik bura. Nə gözəl ellərimiz varmış. Buranın qışı belədir, gör yazı, yayı necə gözəl olur. Heyvan, toyuq-cücə saxlıyırdı. Anama da təmiz havanın xeyri dəyər. Arının dilini yaxşı bilirsən, öyrədərsən, arı saxlıyaram. Yığışarıq bura, kəsiblikin daşın atarıq. Eeh, yazıq balam... Fikirləşirdim, götür-qoy eliyirdim. O vaxtları - mən uşaq olanda dədəm xəstə idi. Cavan vaxtı burda - Bakıda zavodda işliyirmiş. Vallah, rayon yerində camaata şərait, yaşayış imkanı yaratsalar, heç kəs yurdunu byraxıb şəhərə gəlməzdi. Yazıq kişinin ayağının biri dözgahə düşüb kəsilmişdi. Qayıdıb kənddə evlənr, orada təsərrüfatla məşğul olur. Şikəst olduğu üçün çətinlik çəkirdi. Anam çox qoçaq, işgüzar idi. Yadıma gəlir, meşələrdən zoğal toplayıb axtalayar, alça yığıb lavaşa qurudar, pendir, şor tutardı. Maşın yolu yox idi. Belimizə şəllənib piyada qonşu kəndə, oradan da yük maşını ilə Şuşaya - bazara satmağa aparardıq. Həmin gün evdə bayram olardı. Sonra yazıq arvadın canı xəstə düşdü. Ağır işləməkdən oldu..

Kişi səhbətinə ara verdi. Köhnə gödəkçəsinin cibindən canavar başlı bir qəlyan çıxarıb əlində saxladı. Sonra gödəkçəsinin etəyini azca qaldıraraq pencəyinin yan cibindən tənəkə kisəsini çıxardı, əlləri əsə-əsə qəlyanını səliqə ilə doldurdu. Kisənin ağzını büzüb bağladı, cibinə qoyub alışqanı yandırdı. Tütünə od verib baş barmağı ilə qəlyanın ağzını tıxaraq sümürdükcə barmağını tez-tez odluğun ağzına basıb qaldırır, tütünü alışdırırdı. Qalın tütünü acgözlüklə ciyərlərinə çəkib gözlərini qıydı. Ağzından, burnundan çıxan tütü dumanı arxasından başına alnını yarıyanca örtən köhnə idman papağı keçirilmiş qocanın arıq saqqal basmış sifəti, işartısı sönmüş, həyat eşqi qalmayan gözləri fani dünyanın özü kimi ələmli, qəmgin görünürdü. Kişi qəlyana bir -iki qullab vurduqdan sonra səhbətinə davam etdi:

(Davamı 15-ci səhifədə)

(Əvvəli 14-cü səhifədə)

-Bunu çəkəndə qanıq verir. Siqaretlərdə dad-tam qalmıyıb. Bilmirsən, içindəki otdur, tütündür, ya nədir, -dedi. Sonra közərmiş sonuncu tütün qırıntılarının da tüstüsünü dərindən ciyərlərinə çəkdi. Elə bil ürəyinin yanğısını - odu odla söndürmək istəyirdi. Burum-burum çıxan qalın tüstü içindəki yanıqlı ahı da özü ilə birgə çəkib çıxardı. Yaşarmış gözlərini qıyıb:

- Oralarda katorqadakı kimi işləməsən, dolanmaq olmurdu. Əsgərliyə gedəndə dedim, qayıdıb hər işi qaydasına salacam. Qapımızda bir sürü heyvan qoyub getmişdim. Gəldim ki, təsərrüfat tamam dağılıb, cəmi altı keçi qalıb. Çoxunun da əmcəyi, bədəni qırma ilə dolu, düyün bağliyib. Qoyunları orda-burda girəvəyə salmış, tutub aparmışdılar. Keçi əl vermir axı. A kişinin qızı, keçiləri ov heyvanı kimi ovlamışdılar. Onu da düşman eləməmişdi ki. Öz kəndçilərimiz - özümüzünkülər eləmişdi. Haram yeməyi Allah qəbul eləmir. Haram pis şeydir. Təhəri var. Elə bil dünyam qaraldı. Məni yaman pisikdirdilər. Əsgərlikdən gələndə dostumla "çerez" Gürcüstan gəldim. Sonra da bu lənətliklərin ölkəsindən keçdim. Onların yaşamaqlarını, şəraitini görmüşdüm. Bizim yer onlardan min dəfə gözəl, barlı-bərəkətli idi. Amma yaşamaq çətin. Fikir verən yox idi, şərait yox idi. Camaat zülm çəkirdi. İstədim, qayıdam Bakıya, ya Rusətə. Dədəm qoymadı. Dedi, dağ adamının ki elə dağdır, bala. Dağ adamı aranda, şəhərdə ya axtalanmış öküzə, ya da qırmızı görmüş buğaya dönür. Yəni normal adam olmur. Ağılma batdı. Həm də dədəmə yazığım gəldi. Qaldım. Təzə-təzə özümüzü düzəldirdik ki, qaçqıncılıq başladı. İndi də ki belə.., - dedi.

VƏSİYYƏT

Qəlyanını sonuncu dəfə sümürdü. Köz qalmamış, tütün yanıb bitmişdi. Kişi sanki öz-özünə:

-Hə, sənin də sonundur. Mənim kimi.. Daha ikimizin də bitmək vaxtı gəlib çatıb. Yazıq arvad otuz il dedi, bu zəhrimarı tərgit, tərgidə bilmədim. Andıra qalmış elə bil kəbinli arvadımdır. Tütünü də tapılmır. Yeznəm ordan-burdan soraqlıyıb gətirir, - dedikdə kal öskürək tutdu. Sinəsini arıtlayıb davam etdi:

-Mənim balama qismət olmadı gedib orada yaşamaq. Əyər bundan sonra gedənlər o xaraba qalmış yerləri abad eliyib, yenə oğurluqla məşğul olacaqlarsa, yenə kəndin dul arvadının, yetiminin malını oğurlayacaqlarsa, heç getməsinlər. O yurdu düşman fitnəsiynən baravar haram mal yemək, allahsızlıq dağıtdı, ehtiyac içində qoyduqları yetim-yesirin, kasıbın qarğıışı, ac qalan, ac uşağının üzünə baxıb ah çəkən qəribin ah-naləsi dağıtdı. Vallah, elə belədir. Maa əyan oluf, bilirəm..Dərd adamı qovuranda Allah çox mətləbləri əyan eliyir. Balalarımızın qanına hayıf döyülmü? O torpağa bizim uşaqların qanı töküluf. Məndən ötrü Məkkədən, Kərbəladan irəlidir o torpaqlar. Belə yerdə haramçılıq olmamalıdır. Dəvlət adamlarının acgözlüyü olmamalıdır. Hər şey yaxşı olmalıdır. Çox yaxşı. Balam istədiyi kimi, - deyib yenə ağladı.

Qəlyanın külünü yerdəki balaca daşa döyüb çırpdı. Cibinə qoyub üzündə neçə yerdə şırım açmış göz yaşlarını dəsmalı ilə silərək göyə baxdı:

-Bacı, günortaya az qalıb. Mən gedim. Yolum uzaqdır, çox uzaq. Yaxına salsın Allah yolumu. O dünyanı deyirəm. Taa mənim bu dünyayla bir işim qalmıyıb. Gedim balamın yanına, - deyib ayaqlarını sürüyə-sürüyə qəbirlərin arasındakı cığırla keçib getdi. Əyilmiş beli başdaşların arasında görünməz oldu. Bayaq ağaclarda nəgmə oxuyan quşlar danışılan xatirələrin ağırlığından sarsılmış, şəhidlərin xatirəsinə hörmət əlməti olaraq susmuşdular.

HƏCƏR

31 mart 2021-ci il.